

УДК (UDC) 94-047.48-051Годжа : [329.7 : 316.343 : 63] (045)
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).594](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).594)

EVOLUTION OF MILAN HODŽA VIEWS ON THEORY OF AGRARIANISM AND PRACTICES OF 'AGRARIAN DEMOCRACY'

*Serhii Kornovenko*¹, *Oleksiy Kompaniiets*²

Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

¹ e-mail: s-kornovenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

² e-mail: oleksiy_kompaniyets@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

ABSTRACT

The formation and evolution of views on the theoretical and practical foundations of the agrarian ideology of the famous Slovak and Czech social and political figure M. Hodža (1878-1944) are analyzed in the paper.

The purpose of the study is to analyze the evolution of M. Hodža's views on the political and economic components of the concept of agrarianism, as well as his practical steps as the Minister of Agriculture and Prime Minister of Czechoslovakia in the context of the implementation of the 'agrarian democracy' model.

Scientific novelty – the ideas of M. Hodža regarding the political and economic components of the concept of agrarianism are analyzed, and the periodization of M. Hodža's agrarian views is proposed.

Conclusions. In the scientific and journalistic heritage of M. Hodža from the 1900s to the 1940s, there is a consistent development of the following key issues of the theory and practice of agrarianism: agrarianism and agricultural cooperation; agrarianism and Slavophilism; agrarianism and 'agrarian democracy'; agrarianism and the 'Federation of Central European States'. This gives grounds for distinguishing four stages in the evolution of M. Hodža's agrarian views.

The first stage (1903-1924) covered the period from the establishment of the agrarian newspaper 'Slovenský Týždenník' by M. Hodža in 1903 to the foundation of a network of district credit cooperative societies throughout Czechoslovakia in 1924. The key issue, which M. Hodža worked on at that time, was agricultural cooperation as the economic basis of agrarianism.

In the second stage (1914-1924) – the scholar tried to combine the ideas of agrarianism and Slavophilism. The results of his work were publicly presented by M. Hodža in September 1924 in Ljubljana at the First Congress of the Slavic Union of Rural Youth ('Svaz slovanské agrární mládeže'), where he gave a speech 'Agrarianism in Slovenia'.

In the third stage (the second half of the 1920s – the second half of the 1930s) – M. Hodža fruitfully worked on the problem of 'agrarian democracy'. During that stage, all the main components of his agrarian ideology were formed.

The fourth stage (1938-1944) covered the period started when M. Hodža gave up powers as the Prime Minister and the Czechoslovak agrarians once for all left the political arena in 1938 until he died in 1944. During that stage, M. Hodža focused on developing the project of the 'Federation of Central European States', which would have been united based on agrarianism and acted as an alternative to totalitarian states.

Keywords: agrarianism, Milan Hodža, Czechoslovakia, 'agrarian democracy', cooperation, peasantry, 'third way'

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ МІЛАНА ГОДЖІ ЩОДО ТЕОРІЇ АГРАРИЗМУ ТА ПРАКТИКИ «АГРАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ»

Сергій Корновенко¹, Олексій Компанієць²

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

¹ e-mail: s-kornovenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

² e-mail: oleksiy_kompaniyets@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано формування й еволюцію поглядів на теоретичні та практичні засади ідеології аграризму відомого словацького та чеського суспільно-політичного діяча М. Годжі (1878-1944).

Мета дослідження – аналіз еволюції поглядів М. Годжі на політичний та економічний складники концепції аграризму, а також його практичні кроки на посадах міністра сільського господарства та прем'єр-міністра Чехословаччини у контексті реалізації моделі «аграрної демократії».

Наукова новизна – проаналізовано ідеї М. Годжі щодо політичного та економічного складників концепції аграризму, запропоновано періодизацію аграристських поглядів М. Годжі.

Висновки. У науково-публіцистичній спадщині М. Годжі 1900-х – 1940-х рр. спостерігається послідовна розробка таких ключових питань теорії та практики аграризму: аграризм і сільськогосподарська кооперація; аграризм і слов'янофільство; аграризм і «аграрна демократія»; аграризм і «Федерація Центральної Європи». Це дає підстави виокремити чотири етапи в еволюції аграристських поглядів М. Годжі.

Перший етап (1903-1924 рр.) охоплює період від заснування М. Годжею у 1903 р. аграрної газети «Словацький тижневик» («Slovenský týždenník») до утворення по всій Чехословаччині мережі районних кредитних кооперативних товариств у 1924 р. Ключове питання, над яким працював у цей час М. Годжа – сільськогосподарська кооперація як економічна основа аграризму.

Другий етап (1914-1924 рр.) – вчений спробував поєднати ідеї аграризму та слов'янофільства. Результати своєї праці М. Годжа публічно представив у вересні 1924 р. в Люблянці на Першому з'їзді селянської молоді, де виступив із доповіддю «Аграризм у Словенії».

Третій етап (друга половина 1920-х – друга половина 1930-х рр.) – М. Годжа плідно працював над проблемою «аграрної демократії». Впродовж цього етапу сформувалися всі основні компоненти його аграристської ідеології.

Четвертий етап (1938-1944 рр.) охоплює період від складання М. Годжею повноважень прем'єр-міністра й остаточного сходження чехословацьких аграристів з політичної арени у 1938 р. до його смерті у 1944 р. На цьому етапі М. Годжа зосередився на розробці проекту федерації слов'янських держав Центральної Європи, які б об'єдналися на засадах аграризму та виступили альтернативою тоталітарним державам.

Ключові слова: аграризм, Мілан Годжа, Чехословаччина, «аграрна демократія», кооперація, селянство, «третій шлях»

Постановка проблеми. Мілан Годжа (1878-1944), який належить до когорти найавторитетніших ідеологів європейського аграризму, був ключовим теоретиком його чехословацького варіанту, а також одним із лідерів Аграрної партії. Досвід М. Годжі особливо актуальний і цікавий тим, що цей діяч був одним із небагатьох представників ідеології аграризму в Центрально-Східній Європі,

який, поруч із розробкою теоретичних питань, мав реальні важелі для втілення свого бачення політичного аграризму на практиці. Спочатку на посаді міністра сільського господарства (у 1922-1926 рр. у складі «національної коаліції» А. Швегли та протягом 1932-1935 рр. у чехословацько-німецькому кабінеті Я. Маліпетра), а у 1935-1938 рр. – у статусі прем'єр-міністра Чехословаччини. Підкреслимо, що обидва терміни перебування М. Годжі на посаді міністра сільського господарства припали на час економічних криз. Однак різниця між ними полягала в тому, що на першому етапі міністерства М. Годжі криза відступила, тоді як під у 1935-1938 рр. вона залишалася на піку.

Аналіз новітніх публікацій. Суспільно-політична діяльність і погляди М. Годжі впродовж тривалого часу є предметом наукового зацікавлення вчених. Найбільш повний і ґрунтовний аналіз творчої спадщини М. Годжі отримала у словацькій і чеській історіографії. Так, А. Бартлова¹ дослідила значення поглядів М. Годжі для становлення молодого покоління чехословацьких аграристів. С. Кембел² з'ясував вплив М. Годжі на історію словацьких аграрних рухів. Е. Петровічова проаналізувала основні здобутки та невдачі М. Годжі як державного діяча³.

Значення творчої спадщини М. Годжі на тлі розвитку ідеології аграризму в Центрально-Східній Європі, його вплив на діяльність чехословацьких аграрних партій у різний час досліджено М. Кабо⁴, Й. Еллендом⁵, Й. Гарною та В. Лаціною⁶, З. Хеммерлінгом⁷, Р. Голецем⁸, Й. Кеттнером⁹, А. Лехом¹⁰, М. Марешом і П. Пшеєю¹¹, О. Степанковою¹², А. Тошковим¹³, Й. Войніцкі¹⁴ й ін.¹⁵ М. Ганула у монографії «За

---

¹ Bartlova A. Dr. Milan Hodža a mladá agrárna generácia. *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.-18.5.2000.* Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherské Hradišti, 2000. S. 68-77.

² Cambel S. Slovenské agrárne hnutia a Milan Hodža. *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.-18.5.2000.* Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherské Hradišti, 2000. S. 57-67.

³ Petrovičová E. Štátník a politik Milan Hodža. *Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied.* 2009. Issue 1. P. 77-85.

⁴ Cabo M. Farming The Nation: Agrarian Parties and the National Question in Interwar Europe. *Studies on National Movements.* 2021. № 8. URL: <https://snm.nise.eu/index.php/studies/article/view/94>

⁵ Eellend J. Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. V: *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880-1939.* Huddinge, 2008. P. 35-56.

⁶ Harna J., Lacina V. Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, 1899-1938. Praha: Historicky ustav, 2007. 274 s.

⁷ Hemmerling Z. Ruch ludowy w Polsce Bułgarii i Czechosłowacji, 1893-1930. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. 456 s.

⁸ Holec R. Ideove zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho narodných špecifik. *Agrární strana a její zajimove, družstevní a peněžní organizace.* Uherské Hradiště. 2010. Vol. 15. S. 51-72.

⁹ Kettner J. Liberalismus, socialismus a agrarismus. Praha, 1931. 60 s.

¹⁰ Lech A. Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918-1939). *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój.* Pułtusk-Warszawa, 2007. T. 1, P. 33-42.

¹¹ Mareš M., Pšejka P. Agrarian and Peasant Parties in the Czech Republic: History, Presence and Central European Context. URL: <https://bit.ly/3UScnyj>

¹² Stepankova O. O ideologii agrarizmu. *Sbornik praci Filozoficke fakulty brněnske univerzity.* 1961. Vol. 10. Iss. G5. S. 60-69.

¹³ Toshkov A. Agrarianism as Modernity in 20th Century Europe: The Golden Age of the Peasantry. Bloomsbury Academic. 2019. 240 p.

¹⁴ Wojnicki J. Restytucja i przekształcenia ugrupowań agrarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne.* 2020. № 6 (1). P. 31-52.

¹⁵ Mičko P. Hospodárska politika Slovenského štátu: kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. S. 150-169.

селянина, землю і республіку»¹⁶ з'ясував особливості співпраці М.Годжі зі словацьким крилом Республіканської партії землеробів і дрібних селян. У колективній праці Я. Рихліка, Л. Голечека, М. Пера¹⁷ було з'ясовано особливості аграрних рухів та засади діяльності аграрних партій Центрально-Східної Європи напередодні Першої світової війни та у міжвоєнний період. Й. Цесару та Б. Черни належить одна з перших спроб наукового осмислення й узагальнення досвіду чехословацького аграризму¹⁸.

Відзначимо, що політичній діяльності та ідейній спадщині М.Годжі було присвячено ювілейний збірник з нагоди його 60-річчя (1938 р.)¹⁹. У наш час світ побачила монографія М. Пекніка «Мілан Годжа та аграрні рухи»²⁰.

У радянській історіографії погляди М.Годжі не отримали предметного висвітлення, а розглядалися побічно, у контексті розвитку аграризму, а також перебігу селянських рухів у міжвоєнній Центрально-Південно-Східній Європі. Цій проблематиці були присвячені праці М. Горановіча²¹, Г. Матвеева²² та А. Носкової²³.

У сучасній українській історіографії суспільно-політичні та економічні погляди М.Годжі дотепер також не отримали предметного вивчення, а виступали складником досліджень історії аграризму та його національних варіантів у Центрально-Південно-Східній Європі на сторінках публікацій К. Галушка²⁴, С. Корновенка²⁵, Т. Піковської²⁶. Феномену українського аграризму на тлі європейських тенденцій було присвячено колективну монографію С. Корновенка, М. Глібіщука, В. Ільницького, О. Компанійця, В. Лозового, Ю. Пасічної та

¹⁶ Hanula M. Za roľníka, pôdu a republiku. Slovenskí agráři v prvom polčase 1. ČSR. Bratislava, 2011. 176 s.

¹⁷ Rychlik J., Holeček L., Pehr M. Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století. Praha: CEVRO Institut, 2015. 355 s.

¹⁸ Cesar J., Cerny B. O ideologii ceskoslovenskeho agrarizmu. *Ceskoslovensky casopis historicky*. 1959. № 2. S. 263-285.

¹⁹ Milan H. 1878-1938 jubilejný sborník. Užgorod: Russkij Harodnij Goloc, 1938. 152 s.

²⁰ Peknik M. Milan Hodža a agrarne hnutie. Bratislava: Ustav politických vied SAV, 2008. 192 s.

²¹ Горанович М.М. Крах Зеленого Интернационала. Москва: Наука, 1967. 284 с.

²² Матвеев Г. Идеология аграрной партии в первые годы существования Чехословацкой республики (1918-1920 гг.). *Вестник МГУ. История*. 1990. № 1. С. 42-51; Матвеев Г. «Третий путь?»: Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. Москва: Издательство МГУ, 1992. 239 с.; Матвеев Г. Формирование идеологии чешских аграриев в конце XIX – 1914 г. *Вестник Московского университета. Серия 8. «История»*. 1989. № 5. С. 42-55.

²³ Носкова А. К вопросу об аграризме и крестьянском движении в странах Центральной и Юго-Восточной Европы в межвоенный период. *Советское славяноведение*. 1981. № 2. С. 40-57.

²⁴ Галушко К. Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих». Київ: Темпора, 2002. 288 с.; Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. *Український історичний збірник*. 2000. № 2. С. 164-200.

²⁵ Kornovenko S., Zemzulina, N. Ukrainian agrarianism as an option of eastern European agrarianism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 14-20; Kornovenko S., Pasichna Y. Eastern European agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. *Український селянин*. 2019. Вип. 22. С. 24-30; Kornovenko S. The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*. 2019. Vol. 22, Issue 2. P. 4-23.

²⁶ Піковська Т. Національні програми Чехословацької Республіканської (аграрної) партії (1899-1922 рр.). *Гілея*. 2016. Вип. 115. С. 455-458.

В.Тельвака²⁷. Автори з'ясували витoki й основні ідеологеми аграризму, проаналізували аграристські за змістом практики вирішення аграрного питання у період Української революції 1917-1921 рр., розкрили зміст інтелектуального та громадсько-політичного аграристського дискурсу в контексті формування української політичної аграристської думки.

Загалом, можемо констатувати існування представницької історіографії пролеми, що предметно стосується формування й особливостей чеського та словацького аграризму як національних варіантів європейського аграризму; історії аграрних рухів у міжвоєнній Чехословаччині та їх політичного виміру; суперечливих аспектів втілення М.Годжею доктрини аграризму тощо. Залишається практично нез'ясованим питання формування аграристських поглядів М.Годжі та впливу інтелектуальної спадщини його попередників, а також процес еволюції поглядів діяча на теорію та практику аграризму.

Автори статті **ставлять за мету** проаналізувати еволюцію поглядів М.Годжі на політичний та економічний складники концепції аграризму, а також його практичні кроки на посадах міністра сільського господарства та прем'єр-міністра Чехословаччини у контексті реалізації моделі «аграрної демократії».

Виклад основного матеріалу. Основним джерелом дослідження поглядів М.Годжі є його опубліковані праці аграристського змісту²⁸. Ідейну основу праць М.Годжі передусім становила спадщина теоретиків німецького аграризму А.Шефле та Г.Руланда²⁹, ідеолога чехословацького аграризму А.Швегли³⁰, а також слов'янофільські ідеї Т.Масарика.

Особливості поглядів М.Годжі та його роль в історії ідеології аграризму влучно сформулювали Б.Тренчені та М.Баар: «розвиваючи ідеї А.Швегли про аграрну демократію, як ключовий стабілізуючий фактор, М.Годжа уявляв селянина консервативним від природи елементом суспільства, що врівноважує радикалізм і революційність капіталізму та робітничого руху, відповідно. М.Годжа уявляв демократію як можливість усіх організованих суспільних сил відігравати певну роль у суспільстві та представляти їхні інтереси. Але М.Годжа усвідомив, що в політичних умовах міжвоєнної Європи виразником і захисником інтересів окремих соціальних груп (зокрема, селянства) засобами політичної мови може виступати лише політична партія»³¹.

²⁷ Корновенко С.В., Глібішук М.В., Льницький В.І., Компанієць О.В., Лозовий В.С., Пасічна Ю.Г., Тельвак В.П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917-1921 рр.: аграризм. Черкаси, 2021. 244 с.

²⁸ *Hodža M.* Agrarism: Cyklus přednášek «o ideologii českoslov. politických stran». Praha: ÚSČS, 1930. 16 s.; *Hodža M.* Agrarizem in Slovanstvo. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1924. 16 s.; *Hodža M.* Članky, řeči, studie. Svazok IV, Cesty stredoevropskej agrarnej demokracie 1921-1931. Praha: Novina, 1931. 560 s.; *Hodža M.* Federation in Central Europe, reflections and reminiscences. London, New York, Jarrolds Ltd., 1942. 236 p.

²⁹ *Ruhland G.* Agrarpolitische Versuche vom Standpunkt der Sozialpolitik. Tübingen: H. Laupp, 1883. 168 p.; *Ruhland G.* Das natürliche Wertverhältnis des landwirtschaftlichen Grundbesitzes. Tübingen: H. Laupp'schen Buchhandlung, 1885. 156 s.; *Ruhland G.* Leitfaden zur Einführung in das Studium der Agrarpolitik. Berlin: P. Parey, 1894. 61 s.; *Schäffle A.* Die agrarische Gefahr. Siemenroth, 1902. 40 s.; *Руланд Г.* Учение об установлении цен на хлебные товары. Санкт-Петербург, 1908. 112 с.; *Шефлэ А.* Сущность социализма. Женева, 1881. 147 с.

³⁰ *Švehla A.* Tři uvahy o agrarismu. Praha: MAB, 1925. 19 s.; *Švehla A.* Stati a projevy z let 1919-1928. Praha: Nadace Antonína Švehly, 1993. 63 s.

³¹ *Trencsényi B., Kopecek M., Lisjak Gabrijelcic L., Falina M., Baar M., Janowski M.* A History of Modern Political Thought in East Central. Vol. 2. Oxford University Press, 2018. P. 145.

На думку Г.Матвеева, початок предметного опрацювання М.Годжею проблематики аграризму припадає на кінець 1910-х рр.³² На той час він був одним із лідерів словацьких аграристів, які ще навесні 1914 р. виокремилися від Словацької національної партії з наміром захищати статус, економічні та соціальні інтереси селян. Словацька національна партія, яка до того часу була передусім партією інтелігенції – адвокатів, священників і вчителів – почала змінювати свій внутрішній характер і стала, за словами М.Годжі, селянсько-демократичною³³. У Словаччині аграрну партію офіційно було засновано на установчих зборах 14 вересня 1919 р. в Братиславі. Нова політична сила отримала назву Національна республіканська сільськогосподарська партія (*Agrárna strana na Slovensku*), а її головою став П.Блахо.

Виступаючи у 1919 р. на з'їзді аграрної партії, М.Годжа заявив: «Тільки завдяки міцності та згуртованості селянства чехи та словаки не були асимільовані австрійцями й угорцями. Тому відроджена держава має спиратися на тісну взаємодію чеських і словацьких селян, які розділяють одну ідею – аграризм»³⁴.

Вибори до Національних зборів у квітні 1920 р. принесли партії 242 045 голосів, що зробило її другою за потужністю партією Словаччини (після чехословацьких соціал-демократів). У 1922 р. члени партії, які поділяли ідеологію аграризму, вийшли з її складу та злилися з чеськими аграріями в Республіканську партію землеробів і дрібних селян (*Republikánska strana poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu*).

Завдяки зусиллям М.Годжі словацькі аграристи, незважаючи на централізовану партійну структуру, змогли зберегти певний ступінь організаційної незалежності від Праги. Цю незалежність у 1920-х – 1930-х рр. забезпечив неофіційний штаб партії у Братиславі – Виконавчий комітет Словацького аграрного товариства. Серед adeptів ідеології аграризму М.Годжа приділяв особливу увагу молодіжному крилу. Молоді словацькі аграрії прагнули отримати організаційну незалежність, щоб створити незалежний словацький партійний комітет, але проєкт провалився через незгоду чеських партнерів.

Втілюючи ідеологію аграризму на практиці, М.Годжа надавав вирішального значення економічній емансипації селянства, інструментом якої він вважав кооперацію. М.Годжа доклав значних зусиль для створення Центрального кооперативу економіки і торгівлі як загальнонаціональної штаб-квартири кредитних товариств, який почав діяти у 1912 р. в Будапешті. З утворенням Чехословаччини М.Годжа ініціював створення у 1919 р. нового Центрального кооперативу, який згодом був перенесений до Братислави. На посаді міністра сільського господарства у 1924 р. М.Годжі вдалося створити по всій країні мережу районних кредитних кооперативних товариств, що називалися «*Roľnícke vzájomné pokladnice*» (Спільні скарбниці фермерів)³⁵.

Серія публічних лекцій М.Годжі «Аграризм», з якими він виступив у 1930 р., а в подальшому видав друком³⁶, засвідчили оформлення й узагальнення його

³² *Матвеев Г.* Идеология аграрной партии в первые годы существования Чехословацкой республики... С. 50.

³³ *Petrovičová E.* Štátnik a politik Milan Hodža... P. 80.

³⁴ *Матвеев Г.* «Третий путь?»... С. 24.

³⁵ *Mičko P.* Peter Zaťko – industrializácia, cesta k hospodárskemu rozvoju Slovenska. *Peter Zaťko. Spomienky.* Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2021. S. 13-25.

³⁶ *Hodža M.* Agrarism...; *Hodža M.* Članky, reči, študie. Sväzok IV...

напрацювань у цій царині протягом 1910-1920-х рр. Ми поділяємо тезу Й. Елленда стосовно того, що серед усіх adeptів аграризму погляди М.Годжі найбільше нагадують науково обґрунтовану ідеологію³⁷. У своїх лекціях з аграризму М. Годжа доводив, що селянство та сільське господарство відіграють провідну роль у суспільстві Чехословаччини: «Я впевнений..., що ми знайдемо в землеробі важливий елемент того, чого так сильно потребує людство – нову заспокійливу ідею, нову психологію демократії, ті спокій і самопізнання, яких сьогодні, через десять років по Світовій війні, так потребує людство. Коли майже у всіх соціальних прошарках можна бачити ознаки сильної кризи, що свідчить про непевність, загрозу внутрішнього розкладу і перевороту, тим більші чесноти демонструє землероб, який посеред моральної кризи та нігілізму втілює спокій»³⁸.

Водночас М.Годжа визнавав, що головним чинником в останній чверті XIX ст. був робітничий рух. Перша світова війна, однак, спричинила такі зміни, що найвпливовішим соціальним чинником, на думку мислителя, стали аграрна аристократія й аграрна демократія. Ці зміни відбулися переважно у країнах Центрально-Південно-Східної Європи, де М.Годжа виявив «безкровну, тиху, але найглибшу соціальну революцію у світовій історії»³⁹. На думку М.Годжі, ця революція відбулася в Чехословаччині, Польщі, Румунії, Югославії, Болгарії, Греції, країнах Балтії та Фінляндії. Тому ці країни, в соціально-економічному житті яких значну роль відігравало фермерство, за словами М.Годжі, «були найбільш прогресивним чинником проти втомленої цивілізації Заходу, де переважали заводи та машини, що механізують людей, та проти Росії, де комуністичний режим існував лише завдяки вбивству людей»⁴⁰. Зрештою, М.Годжа всіляко підкреслював, що енергія робочої сили та навколишнє середовище створюють у фермера такі характеристики, які дозволяють йому виступити «рятівником суспільства»⁴¹.

М.Годжа, як і більшість adeptів чехословацького варіанту аграризму, одностайно засуджував велике феодальне землеволодіння, вважаючи його не лише анахронізмом, але й морально несправедливим явищем. Попри те, що радянська історіографія інтерпретувала аграристські погляди М.Годжі як «крайню буржуазну форму»⁴², мислитель загалом негативно ставився до великої промислової буржуазії. Г.Матвеев із ревізійністських позицій на початку 1990-х рр. довів, що приватна власність визначалася М.Годжею як запорука економічної, соціальної та моральної стабільності суспільства⁴³. У 1920-х рр. у середовищі чехословацьких аграристів, зокрема прибічників М.Годжі, набула популярності ідеологія «третього шляху», згідно з якою держава мала право втручатися у підприємницьку діяльність, а також виступати в якості соціального арбітра.

У 1935 р., коли аграристи зміцнилися на політичній арені Чехословаччини, М.Годжа констатував: «При своїй широкій демократії аграризм має подолати

³⁷ *Elland J.* Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe... P. 54-55.

³⁸ *Галушко К.* Консерватор на тлі доби... С. 193.

³⁹ *Hodža M.* Agrarismus. Praha, 1931. S. 4-5.

⁴⁰ *Ibid.* S. 9.

⁴¹ *Ibid.* S. 12-13.

⁴² *Носкова А.* К вопросу об аграризме и крестьянском движении... С. 40-57.

⁴³ *Матвеев Г.* «Третий путь?»... С. 18-20.

соціальні бар'єри ще більше, ніж до війни, щоб перерости у демократичний рух, який репрезентує всіх, хто причетний до сільського господарства⁴⁴.

Видатна роль М. Годжі в історії аграризму полягає в тому, що за оцінкою А. Тошкова, він, поруч із А. Швєглою та А. Стамболійським, став одним із «архітекторів “Зеленого інтернаціоналу”» (Міжнародного аграрного бюро (далі – МАБ)⁴⁵. Прикметно, що в умовах економічної кризи 1929-1932 рр. М. Годжа намагався знайти шляхи її подолання не лише у внутрішньому, чехословацькому, а й у міжнародному контексті, представивши свої ідеї на зустрічі делегатів Міжнародного аграрного бюро у листопаді 1932 р. у Празі.

Особливістю поглядів М. Годжі, на нашу думку, є спроба поєднати засади аграризму зі слов'янофільством, насамперед, зі «слов'янською ідеєю» в інтерпретації Т. Масарика, з працями якого М. Годжа познайомився на ранньому етапі своєї громадсько-політичної діяльності. М. Годжа стверджував, що ні робітники на чолі з комуністами, ні «патріоти» зі своїм націоналізмом, ні клерикали з католицькою ідеєю – не здатні стати лідерами слов'янського руху після Першої світової війни. Їм М. Годжа протиставляв селянина як втілення моральної сили народу⁴⁶. Оскільки йшлося про держави слов'янських народів, економіка яких у міжвоєнний період залишалася значною мірою аграрною, ідеологія аграризму, на думку М. Годжі, мала стати потужним об'єднавчим чинником.

М. Годжа стверджував, що немає нічого, крім аграризму, що могло б об'єднати слов'янські народи з головною метою – забезпечення та зміцнення миру. «І я вас питаю, – пише М. Годжа, – який принцип, яка економічна чи соціальна програма могла б настільки глибоко проникнути в усі класи слов'янських народів, щоб об'єднати їх, утворити міст не тільки між слов'янськими, але й неслов'янськими народами, пов'язаними однаковими інтересами»⁴⁷. Ні націоналізм, ні клерикалізм, ні соціалізм, за словами А. Тошкова, не змогли виконати ту роботу, яку М. Годжа назвав консолідацією Європи⁴⁸.

Успішний досвід кооперації сільського господарства у Словаччині та Чехії, якого досяг М. Годжа у 1910-х – 1920-х рр., ідеї слов'янофілів, участь у діяльності МАБ, призвели до того, що у пізніх працях М. Годжі викристалізувалась ідея «центральноєвропейської федерації». У 1942 р., за два роки до смерті, М. Годжа опублікував працю «Федерація в Центральній Європі: роздуми та ремінісценції». У ній автор виклав свої думки щодо перспектив політичного зближення слов'янських держав Центральної Європи, аж до утворення федеративного об'єднання. Першочерговою підставою для такого зближення мала стати не стільки етнічна спорідненість, скільки економічне співробітництво, насамперед, у сільському господарстві. М. Годжа зазначив: «Моя пропозиція щодо федерації незалежних країн Центральної Європи є лише пропозицією... вона [пропозиція] зроблена не від імені якоїсь сторонньої особи, а від мене особисто... я знаю, що

⁴⁴ Harna J. Agrární strana v první Československé republice. Role organizační struktury jako nástroje vlivu ve státě a společnosti. In *Agrární strana a její zaimove, družstevni a peněžni organizace*. Uherske Hradiště, 2010. S. 9.

⁴⁵ Toshkov A. Agrarianism as Modernity in 20th Century Europe... P. 44.

⁴⁶ Колейка Й. Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках. Прага: Statni ped. Nakl-vi, 1964. С. 122.

⁴⁷ Toshkov A. Agrarianism as Modernity in 20th Century Europe... P. 118.

⁴⁸ Ibid. P. 118-119.

співробітництво всіх цих країн уже міцно вкорінене в умах і почуттях багатьох, тому одного дня воно може стати підґрунтям для спільних політичних цілей Центральної Європи»⁴⁹. До майбутньої федерації, згідно з проектом М. Годжі, мали увійти Австрія, Болгарія, Чехословаччина, Греція, Угорщина, Польща, Румунія та Югославія. Таким чином, перелік держав, яких автор бачив у майбутньому союзі, свідчить про те, що він не обмежився лише слов'янофільськими уявленнями. Прикметно, що всі члени майбутньої федерації (за винятком Угорщини) були членами Міжнародного аграрного бюро. Співіснування членів майбутньої федерації мало базуватися на «тріаді чехословацького аграризму» – кооперації, провідній ролі середнього класу – фермерів, а також «аграрній демократії».

Висновки. У науково-публіцистичній аграристській спадщині М. Годжі 1910-х – 1940-х рр. спостерігаємо послідовну розробку таких ключових питань: аграризм і сільськогосподарська кооперація; аграризм і слов'янофільство; аграризм і «аграрна демократія»; аграризм і «Федерація Центральної Європи». Це дає підстави нам виокремити чотири етапи в еволюції поглядів М. Годжі щодо проблематики аграризму. На нашу думку, ключовими є 1929-1931 рр., коли ідеї М. Годжі отримали своє концептуальне оформлення та були оприлюднені у вигляді повноцінної, логічної та завершені теоретичної моделі.

Серед когорти ідеологів аграризму в Центрально-Південно-Східній Європі міжвоєнного часу погляди М. Годжі вирізняються рядом особливостей.

По-перше, М. Годжею було обґрунтовано унікальну роль кооперації як головного засобу економічної емансипації селянства Словаччини та Чехії і, за уявленнями аграристів, одного з ключових господарських механізмів.

По-друге, М. Годжі належить оригінальна спроба синтезу основних постулатів аграризму та слов'янофільських ідей. Об'єктивною підставою для цього виступав аграрний тип економіки у слов'янських державах міжвоєнного часу, а суб'єктивною – уявлення про те, що моральна сила слов'янських народів втілюється саме у селянинові.

По-третє, серед усієї когорти адептів аграризму М. Годжа володів чи не найбільшим досвідом практичного втілення принципів цієї ідеології, обіймаючи посади міністра сільського господарства, а також прем'єр-міністра Чехословаччини.

По-четверте, серед усіх чехословацьких суспільно-політичних діячів М. Годжа приділяв найбільшу увагу підтримці та турботі про молодіжне крило аграристського руху.

По-п'яте, М. Годжа не обмежився теоретичною розробкою та практичним втіленням ідеології аграризму в Чехословаччині, але й активно популяризував її на міжнародному рівні як один із ініціаторів заснування Міжнародного аграрного бюро, а також як автор оригінального проекту Федерації у Центральній Європі на засадах аграризму.

Нами виокремлено чотири етапи в еволюції аграристських поглядів М. Годжі.

Перший етап (1903-1924 рр.) охоплює період від заснування М. Годжею у 1903 р. аграрної газети «Словацький тижневик» («Slovenský týždenník») до утворення по всій Чехословаччині мережі районних кредитних кооперативних товариств у 1924 р. Ключове питання, над яким працював у цей час М. Годжа –

⁴⁹ Hodža M. Federation in Central Europe... P. 8.

сільськогосподарська кооперація як економічна основа аграризму. Результатом цього етапу стала низка публіцистичних праць М.Годжі, що побачили світ переважно на сторінках вищезгаданого тижневика.

Другий етап (1914-1924 рр.) – вчений спробував поєднати ідеї аграризму та слов'янофільства. Результати своєї праці М.Годжа публічно представив у вересні 1924 р. в Люблянї на Першому з'їзді селянської молоді, де виступив із доповіддю «Аграризм у Словенії» («Agrarizem in Slovanstvo»), що того ж року була опублікована окремою брошурою.

Третій етап (друга половина 1920-х – друга половина 1930-х рр.) – М.Годжа плідно працював над проблемою «аграрної демократії». Впродовж цього етапу сформувалися всі основні компоненти його аграристської ідеології. 1930 р. побачив світ *magnum opus* вченого – серія публічних лекцій «Аграризм» («Agrarism: Cyklus přednášek “o ideologii českoslov. politických stran”»).

Четвертий етап (1938-1944 рр.) охоплює період від складання М.Годжею повноважень прем'єр-міністра й остаточного сходження чехословацьких аграристів з політичної арени у 1938 р. до його смерті у 1944 р. На цьому етапі М.Годжа зосередився на розробці проекту федерації слов'янських держав Центральної Європи, які б об'єдналися на засадах аграризму та виступили альтернативою тоталітарним державам. Етапною працею стала «Федерація в Центральній Європі: роздуми та ремінісценції» («Federation in Central Europe, reflections and reminiscences») 1942 р.

REFERENCES

- Bartlova, A.** (2000). Dr. Milan Hodža a mladá agrárna generácia. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.-18.5.2000*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherské Hradišti, 68-77 [in Czech].
- Cabo, M.** (2021). Farming The Nation: Agrarian Parties and the National Question in Interwar Europe. *Studies on National Movements*, 8, 26. Retrieved from <https://snm.nise.eu/index.php/studies/article/view/94> [in English].
- Cambel, S.** (2000). Slovenské agrárne hnutia a Milan Hodža. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.-18.5.2000*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherské Hradišti, 57-67 [in Czech].
- Cesar, J. & Cerny, B.** (1959). O ideologii československeho agrarizmu. *Ceskoslovensky casopis historicky*, 2, 263-285 [in Slovenian].
- Eellend, J.** (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. In *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880-1939*. Huddinge, 35-56 [in English].
- Goranovich, M.M.** (1967). *Krakh Zelenogo Internatsionala* [Collapse of the Green International]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Halushko, K.** (2000). «Khliborobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahraryzmu [“Agricultural ideology” by V. Lypynsky in the system of Eastern European agrarianism]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 2, 164-200 [in Ukrainian].
- Halushko, K.** (2002). *Konservator na tli doby: Viacheslav Lypynskiy i suspilna dumka yevropeiskyykh «pravyykh»* [A conservative against the background of the times: Vyacheslav Lypynsky and the public opinion of the European ‘rights’]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Hanula, M.** (2011). *Za rolníka, pôdu a republiku. Slovenskí agráři v prvom polčase 1. ČSR*. Bratislava [in Slovenian].
- Harna, J. & Lacina, V.** (2007). *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, 1899-1938*. Praha: Historický ústav [in English].
- Harna, J.** (2010). Agrární strana v první Československé republice. Role organizační struktury jako nástroje vlivu ve státě a společnosti. In **Harna J. & Rašticová, B. (Eds.)**. *Agrární strana a její zajmové, družstevní a peněžní organizace*. Studie Slovákckého muzea, Vol. 15. Uherske Hradiště, pp. 7-22 [in Czech].

- Hemmerling, Z.** (1987). *Ruch ludowy w Polsce Bułgarii i Czechosłowacji, 1893-1930*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].
- Hodža, M.** (1924). *Agrarizem in Slovanstvo*. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga [in Czech].
- Hodža, M.** (1930). *Agrarism: Cyklus přednášek «o ideologii českoslov. politických stran»*. Praha: ÚSČS [in Czech].
- Hodža, M.** (1931). *Články, řeči, studie. Svázok IV, Cesty stredoevropskej agrarnej demokracie 1921-1931*. Praha: Novina. [in Czech].
- Hodža, M.** (1931). *Agrarismus*. Praha [in Czech].
- Hodža, M.** (1942). *Federation in Central Europe, reflections and reminiscences*. London, New York, Jarrolds Ltd. [in English & Czech].
- Holec, R.** (2010). Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifik. In **Harna J. & Rašticová, B. (Eds.)**. *Agrarni strana a její zajmové, družstevní a peněžní organizace*. Studie Slovákckého muzea, Vol. 15. Uherske Hradiště, pp. 51-72 [in Czech].
- Kettner, J.** (1931). *Liberalismus, socialismus a agrarismus*. Praha [in Czech].
- Koleyka, Y.** (1964). *Slavyanskiye programmy i ideya slavyanskoy solidarnosti v XIX i XX vekakh* [Slavic programs and the idea of Slavic solidarity in the 19th and 20th centuries]. Praga: Statni ped. Naklvi [in Russian].
- Kompaniets, O.V.** (2021). Ahraryzm u Bolharii ta Chekhoslovachchyni pershoi tretyny XX stolittia: komparatyvnyi analiz [Agrarism in Bulgaria and Czechoslovakia in the first third of the 20th century: a comparative analysis]. *Ukrainskyi selianyn*, 25, 57-63. DOI: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniets [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. & Pasichna, Yu.** (2019). Eastern european agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. *Ukrainskyi selianyn*, 22, 24-30. DOI: 10.31651/2413-8142-2019-22-24-30 [in English].
- Kornovenko, S. & Zemulina, N.** (2019). Ukrainian agrarianism as an option of Eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Ukrainskyi selianyn*, 21, 14-20. DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-14-20 [in English].
- Kornovenko, S.** (2019). The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*, 22, 2, 4-23 [in English].
- Kornovenko S., Hlibishchuk M. & Ilnytskyi V. et al.** (2021). *Selianotsentrychnyi fenomen Ukrainkoi revoliutsii 1917-1921 rr.: ahraryzm* [Peasant-centric phenomenon of Ukraine revolution 1917-1921: agrarianism]. Cherkasy [in Ukrainian].
- Lech, A.** (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918-1939). In *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój*. Pułtusk–Warszawa, 33-42 [in Polish].
- Mareš, M. & Pšēja, P.** (2007). *Agrarian and Peasant Parties in the Czech Republic: History, Presence and Central European Context*. Retrieved from <https://bit.ly/3UScnyj> [in English].
- Matveev, G.** (1989). Formirovanie ideologii cheshskih agrariiev v konce XIX – 1914 g. [Formation of the ideology of Czech agrarians at the end of XIX – 1914]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 8 (ser. «History»), 5, 42-55 [in Russian].
- Matveev, G.** (1990). Ideologiya agrarnoy partii v pervye gody sushchestvovaniya Chekhoslovatskoy respubliky (1918-1920 gg.) [The ideology of the agrarian party in the first years of the existence of the Czechoslovak Republic (1918-1920)]. *Vestnik MGU. Istoriya*, 1, 42-51 [in Russian].
- Matveev, G.** (1992). «Tretiy put'»? Ideologiya agrarizma v Chehoslovakii i Polshe v mezhoennyi period [The third way? The ideology of agrarianism in Czechoslovakia and Poland in the interwar period]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- Mičko, P.** (2010). *Hospodárska politika Slovenského štátu: kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku [in Slovenian].
- Mičko, P.** (2021). Peter Zaťko – industrializácia, cesta k hospodárskemu rozvoju Slovenska. In *Peter Zaťko. Spomienky*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 13-25 [in Slovenian].
- Milan, H.** (1938). *1878-1938 jubilejný sborník*. Užgorod: Russkij Harodnij Goloc [in Slovenian].
- Noskova, A.** (1981). K voprosu ob agrarizme i krestyanskom dvizhenii v stranakh Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Evropy v mezhoennyi period [On the issue of agrarianism and the peasant movement in the countries of Central and South-Eastern Europe in the interwar period]. *Sovetskoe slavyanovedenie*, 2, 40-57 [in Russian].
- Peknik, M.** (2008). *Milan Hodža a agrarne hnutie*. Bratislava: Ustav politických vied SAV [in Slovenian].
- Petrovičová, E.** (2009). Štátnik a politik Milan Hodža. *Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied*, 1, 77-85 [in Slovenian].

- Pikovska, T.** (2016). Natsionalni prohramy Chekhoslovatskoi Respublikanskoi (aharnoi) partii (1899-1922 rr.). [National programs of the Czechoslovak Republican (Agrarian) Party (1899-1922)]. *Gileya*, 115, 455-458 [in Ukrainian].
- Ruhland, G.** (1883). *Agrarpolitische Versuche vom Standpunkt der Sozialpolitik*. Tübingen: H. Laupp'schen Buchhandlung [in German].
- Ruhland, G.** (1885). *Das natürliche Wertverhältnis des landwirtschaftlichen Grundbesitzes*. Tübingen: H. Laupp'schen Buchhandlung [in German].
- Ruhland, G.** (1894). *Leitfaden zur Einführung in das Studium der Agrarpolitik*. Berlin: P. Parey [in German].
- Ruland, G.** (1908). *Ucheniye ob ustanovlenii tsen na khlebnye tovary* [The doctrine of setting prices for grain products]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Rychlik, J., Holeček, L. & Pehr, M.** (2015). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha: CEVRO Institut [in Czech].
- Schäffle, A.** (1902). *Die agrarische Gefahr*. Siemenroth [in German].
- Shefle, A.** (1881). *Sushchnost sotsializma* [Essence of socialism]. Zheneva [in Russian].
- Stepankova, O.** (1961). O ideologii agrarismu. *Sbornik praci Filozoficke fakulty brněnske univerzity*, 10, 65, 60-69 [in Czech].
- Švehla, A.** (1925). *Tři uvahy o agrarismu*. Praha: MAB [in Czech].
- Švehla, A.** (1993). *Stati a projevy z let 1919-1928*. Praha: Nadace Antonína Švehly [in Czech].
- Toshkov, A.** (2019). *Agrarianism as Modernity in 20th Century Europe: The Golden Age of the Peasantry*. Bloomsbury Academic [in English].
- Trencsényi B., Kopecek M., Lisjak Gabrijelcic L., Falina M., Baar M. & Janowski M.** (2018). *A History of Modern Political Thought in East Central*. Vol. 2: Negotiating Modernity in the 'Short Twentieth Century' and Beyond, Part I: 1918-1968. Oxford University Press [in English].
- Wojnicki, J.** (2020). Restytucja i przekształcenia ugrupowań agrarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne*, 6 (1), 31-52. DOI: 10.17951/we.2020.6.1.31-52 [in Polish].

Надійшла до редакції / Received: 03.08.2022

Схвалено до друку / Accepted: 15.09.2022